

poslužiti mnogima. Tame bi se bili uštedili i autoru i redakciji prigovori, a nama — neprijatnost da pišemo ovu recenziju.

Možda neki neće ovu kritiku shvatiti onako dobronamjerno i drugarski kao što mi to činimo pišući je: *sed dixi et salvari animam meam.*

Fedor Močanin

NOVI PRILOZI EKONOMSKOJ I DRUŠTVENOJ POVIJESTI DUBROVNIKA

U posljednje vrijeme pojavilo se nekoliko rasprava i članaka iz ekonomske i društvene povijesti Dubrovnika, koji znatno popunjavaju praznine na tom području naše historiografije.

U »Istoriskom Glasniku« 1949, br. 6, objelodanio je Ivan Božić raspravu: »Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV—XV veku« (str. 21—61).

Uklapajući razvitak Dubrovnika u opći razvitak gradova na Mediteranu poslije XI. st., B. se najprije zadržava na njegovu položaju pod vlašću Mlečana (1205—1358).

U pitanju, koje u nauci još nije do kraja raščišćeno: da li je mletačka vlast značila nazadovanje Dubrovnika u pogledu pomorske trgovine i ekonomskog razvoja, B. stoji na stanovištu, da je ona djelovala u tom pogledu negativno. Dubrovnik je stoga bio prisiljen trgovati sa zaleđem, s balkanskim državama, u prvom redu Raškom. Ta je trgovina otvorila velike mogućnosti za bogaćenje pojedinih porodica, koje se na taj način izdvajaju u gradski patricijat ili vlastelu. U isto vrijeme dolazi do izražaja, iako ne u oštroj formi, klasna suprotnost vlastele prema slobodnim pučanima (povolani, populares), to jest gradskome svijetu raznovrsnog zanimanja. Robovi, oslobođenici, stranci i kmetovi ne daju dominantno obilježje društvenim suprotnostima u to doba zbog svoje malobrojnosti, zbog čega i nemaju posebne ekonomske uloge.

Dalji razvitak pojedinih društvenih slojeva označen je sve jačom diferencijacijom i prisvajanjem sve većih pozicija u gradskoj upravi od strane vlastele, koja stoji i nasuprot knezu kao predstavniku mletačke vlasti i nasuprot pučanima. Vlastela uspijevaju, da se u XIII. št. odluke ne donose više u skupštinama, »uz suglasnost i pristanak naroda«, nego u Velikom vijeću, koje je zajedno s Vijećem Umoljenih bilo u stvari »organ vlasti domaće vlastele« (str. 24). Tokom XIV. st. vlastela se zatvaraju u svoj poseban krug, obuhvatajući najbogatije dubrovačko stanovništvo i monopolizirajući pravo članstva u Velikom vijeću. Pod vrhovništvom ugarsko-hrvatskih kraljeva vlastela preuzimaju isključivu vlast u gradskoj upravi i postaju nosioci privrednog poleta.

Za vrijeme ugarsko-hrvatskog vrhovništva Dubrovnik dobiva nove teritorije, bilo ugovorima i kupnjom ili anektiranjem. Seljaci pripojenih krajeva ostaju i dalje kmetovi novih gospodara. B. određuje njihov odnos prema patronu (vlastelina ili bogatom pučaninu), ali konstatira, da je feudalna renta bila mala i suviše beznačajna, da bi zauzimala neko posebno mjesto u privrednom razvitku Dubrovnika. Time B. pobija mišljenje pojedinih povjesničara, da na teritoriju Dubrovačke Repu-

blike nije uopće bilo kmetova privezanih za zemlju. Drugo je pitanje, da li je u Dubrovniku bilo kmetova i prije njegove teritorijalne ekspanzije, to jest, na prvobitnom području Astoreji i otocima Koločepu, Lopudu i Šipanu. B. odlučno zastupa gledište, da su oni ondje doista postojali.

Analizirajući razvoj obrta u XIV. st., zatim sve užu specijalizaciju obrtnika, što je uvjetovalo povećanje broja obrta, B. konstatira, da je rezultat toga razvitka robna, dakle kapitalistička proizvodnja u prvoj polovini XV. stoljeća. Ova proizvodnja, pored posredničke trgovine, temelj je privrednog uspona Dubrovnika. Unapreduju se one grane proizvodnje, koje rade za izvoz, na pr. proizvodnja kožnih predmeta, svijeća, stakla, sapuna, bakra, tkanina; naročito se razvila proizvodnja vunenih tkanina. B. stavlja upravo u XV. st. razvitak ove privredne grane, protivno mišljenju, koje ga stavlja već u XIV. stoljeće. Na osnovi de Diversisa, B. vezuje razvitak tkalačke industrije uz poduzetnika Petra Pantellu iz Piacenze i njegova polubrata, koje je dubrovačka vlada u tu svrhu dovela u Dubrovnik. Na Pilama podižu se velike radionice po principu heterogene manufakture. Pantella je ne samo vlasnik poduzeća, nego je i trgovac, zemljoposjednik, brodovlasnik, dobiva koncesije od države za dovoz žita, lihvari, ima dio u ljekarni i t. d. U Dubrovnik dolazi mnoštvo stranih majstora, koji uz domaće ljude otvaraju nove radionice za tkanje i bojenje tkanina na Pilama, Rijeci Dubrovačkoj, Šumetu, Dančama; Gružu. B. opisuje odnos između radnika i poslodavca u tim radionicama i zaključuje, da su poslodavci ispočetka eksploatirali najamnu radnu snagu po svojoj volji i bez ikakve kontrole.

B. zatim upozorava na specifičnosti razvitka obrta u Dubrovniku, koji nije odigrao revolucionarnu ulogu u borbi protiv gradskog patricijata, kao u ostaloj Evropi. To je bilo prije svega zbog toga, jer obrtnici nisu dali privredni pečat gradu. Grad je prvenstveno imao trgovački karakter, a trgovinu su imali u svojim rukama vlastela. Pa i tada, kad su obrtnici počeli raditi za široko tržište, potisnuo ih je kapitalistički poduzetnik. Njihovi cehovi i bratovštine bili su pod kontrolom vlade. Vlastela su ulazila u cehove i tako razbijala klasnu frontu, a mnogi su majstori radi svog interesa i sami paralizirali klasnu borbu. B. stoji na stanovištu da se, prema tome, ne može govoriti o skladu staleža u Republici. Izuzetak od patrijarhalnog sadržaja cehova čini ceh »tkalaca«, unutar kojega se organiziraju poduzetnici i čija je eksploatacija najamne radne snage često izazivala intervenciju vlade u korist radnika.

Prilike na Balkanskom poluotoku pri kraju XIV. i u početku XV. st. primoravaju Dubrovnik, da se dade na pomorsku trgovinu. Odras te orijentacije je povećanje vlastite brodogradnje. Pri kraju XV. st. grade se brodovi od preko 100 kola nosivosti, umjesto 10—40 kola, kao u početku toga stoljeća. Ovi brodovi prodiru na tržišta Levanta, Egipta, Sj. Afrike, Francuske, Flandrije i Engleske. Iznoseći neke nove arhivske podatke, B. nabroja artikle posredničke trgovine, kao baze za gomilanje trgovačkoga kapitala. U isto vrijeme snažno se razvija proizvodnja sukna, koja ozbiljno konkurrira ruletačkoj proizvodnji.

Ovakav prosperitet Dubrovnika privlači strane trgovce; oni ulažu kapital u trgovinu, brodove, ljekarne, lihvu. Međutim, u toku XV. st. njihove ekonomske pozicije preuzimaju dubrovačka vlastela. Uporedo s vlastelom bave se krupnom trgovinom pojedine pučke porodice, koje su se toliko obogatile, da su se po ekonomskoj snazi izjednačile s vlastelom. Tako se od ovog izdvojenog i bogatog sloja pučana i od vlastele formira nova klasa: buržoazija. »Vlastela u suštini postaju sastavni deo

• nove klase, koja se u Dubrovniku formira, buržoazije, iako u mnogočemu ostaju na starim feudalnim pozicijama. Ali, živu snagu nove klase ipak čine bogate pučke porodice, koje svojim ekonomskim položajem dovode do nove ekonomske diferencijacije među pukom...» (str. 54). Izraz materijalne snage pučkih porodica pružaju Kotruljevići: sinovi i unuci Rnska Kotruljevića imali su 1439. kapital od preko 16.000 dukata.

Pošto je prikazao ekonomski razvitak Dubrovnika, B. izlaže njegovu društvenu strukturu. Vladajući sloj jesu vlastela, poseban zatvoren stalež bogatih trgovaca, a dijelom i poduzetnika i zemljoposjednika. Oni su kolektivno sizereni nad svim posjedima u Republici. Imovinski se ne razlikuju od gornjeg sloja slobodnih pučana, koji su također trgovci, poduzetnici, brodovlasnici i zemljoposjednici (samo kao uživaoci zemlje), ali nemaju političku vlast. Njihov niži sloj srećnjava siromašna, ali slobodna sirotinja kao vrelo najamne radne snage. Poseban sloj jesu Vlasi-stočari s nekim sačuvanim rodovskim slobodama. Strauci, koji su primljeni na teritorij Republike, uživali su građansku slobodu.

B. je u ovoj raspravi iznio neke nove činjenice. Konstatira, na primjer, da je Mljet potčinjen knezu sa Šipana 1420., a ne dobiva ga iz Dubrovnika; pojavu industrije sukna stavlja u XV. st., a ne u XIV. (kao K. Vojnović i G. Novak); kmetstvu daje izrazito feudalni karakter (protivno R. Grujiću i K. Vojnoviću); korigirajući Jirečeka konstatira pojavu engleskih trgovaca u XV. st., a ne u XVI.; pobija mišljenje M. Medinija o nepostojanju vlastele u XIII. stoljeću. Osim toga daje novo tumačenje karaktera pojedinih ustanova: na pr. celova i bratovština — (protivno K. Vojnoviću i V. Foretiću), te Velikog Vijeća. Iznosi nove arhivske podatke za ekonomske odnose u tom razdoblju i nastoji odrediti društvenu strukturu stanovništva u to vrijeme. Ne može se znati, hoće li se njegove tvrdnje moći u svemu održati. Važno je, da se problemi noćavaju, pa će se oni tokom vremena i razbistriti, a nije pri tom bitno, ako koja postavka i otpadne. Stoga rasprava ima nesumnjivu vrijednost.

Međutim, ima u njoj i nedostataka, od kojih je najvažniji: nepotpunost i nejelovitost prikaza. To se tiče i same povijesne materije i upotrebe literature, pa izvornu i arhivske građe. Pogotovo B. nije obradio pojedine grane privrede: odatle njegove nedovoljno uvjerljive sinteze. On to i sam uviđa: »Ovo je samo nekoliko beležaka o glavnom »tkaću« u Dubrovniku» (str. 36), ili: »ovo su samo najglavniji predmeti dubrovačke trgovine» (51), ili: »ovo nekoliko napomena o razvitku dubrovačkog pomorstva...» (45). Ima u raspravi i suvišnog ponavljanja. Dva puta se govori o karakteru bratovštine Antunina (str. 56 i 61), o centrima za dobavu vune (55 i 47), o tome, da je Kotruljević pronašao Onofria della Cava (57 i 55), ili pisac argumentira arhivskim signaturama već otprilike dobro poznate i utvrđene činjenice (na pr. izvozne luke za drvo, str. 51).

Za razdoblje mletačkog vrhovništva, B. trgovinu Dubrovnika i njegove ugovore s dalmatinskim i hrvatskim gradovima ne spominje, a ugovorima s gradovima u Italiji i drugim zemljama (također nepotpuno) pridaje sasvim podređen značaj. Tako se Dubrovnik na neki način izolira, a njegova uloga u jadranskoj i mediteranskoj trgovini uopće umanjuje. Trgovinu robljem B. dotiče tek nuzgred, ne uočava njezinu važnost, premda o tome postoje i objelodanjeni izvori i dovoljna literatura. Na temelju arhivskih podataka B. je mogao vidjeti relativni progres u borbi tekstilnih radnika protiv poslodavaca, kad su oni postigli bolje uvjete rada, i prema tome nije bilo potrebno da šablonizira.

B. ne daje jasno tumačenje podrijetla dubrovačke vlastele. Prvobitni »nobiles« su u stvari »maiores censiti« nasuprot »minores censiti«, a ekonomski se izdvajaju mnogo prije XIII. i XIV. st., i to na temelju bogatstva stečnog iz trgovine, a najmanje prema zemljišnom posjedu. Složenom pitanju kmetova na teritoriju Republike B. je prišao više shematski i nije ispitivao njihovo stanje u pojedinim krajevima, koje nije bilo svuda jednako. Opće je poznato, da je položaj seljaka u kasnije stečenim zemljama (Stonski Rat, Primorje, Konavli) bio drukčiji nego na Lastovu i Mljetu, gdje su postojali slobodni seljaci u svojim općinama s izvjesnom autonomijom. Za tvrdnju, da su postojali kmetovi na području Astarėje i na otocima Koločepu, Lopudu i Šipanu prije teritorijalne ekspanzije Dubrovnika, B., kako sam priznaje, nema kronoloških dokaza, zbog čega su njegovi argumenti samo indirektno izvedeni i nisu uvjerljivi. Još uvijek ostaje otvoreno pitanje postanka tih kmetских odnosa, ukoliko ne ćemo primijeniti opće sheme o postanku kmetstva. To utoliko više, što B. nije čuo postojanje slobodnih seljaka sve do propasti Republike, dakle do XIX. stoljeća.

Osim toga su se B-u potkrale neke manje netočnosti, kao na pr. tvrdnja (str. 44), da je na Lopudu brodogradilište proradilo tek u drugoj četvrtini XV. stoljeća. Ono je proradilo 1367., a postojalo je, i pomalo radilo, otkad postoji i sam Dubrovnik. Ne stoji tvrdnja, da u XV. st. »mnogobrojne bojadžije nisu ni imale svoj esnaf« (str. 40), kad je opće poznata stvar, da je on postojao 1497.

Pitanjem manufakture sukna u XV. st. u Dubrovniku pozabavio se i Dragan Roller u prilogu: »Naša prva manufaktura sukna u XV. stoljeću u Dubrovniku« (Ekonomski pregled, Zagreb 1950, br. 2, str. 192—202).

Roller ukazuje na dva razdoblja u razvoju sukнарства u Dubrovniku. U prvom razdoblju vlada direktno odredbama i kreditom pomaže razvoj privatne inicijative u sukнарstvu. Tada se podiže ona velika radionica na Pilama, koju 1417. preuzima Petar Pantella pod vrlo povoljnim uvjetima. Pantella primjenjuje u radionici nove radne metode, upošljava pod raznim vidovima najamnu radnu snagu, okuplja u svojoj radionici tkalce, prelce i raznovrsne domaće i strane obrtnike. Pantella stupa u kompaniju s Andrijom i Ivanom Volčev'ćem u cilju povećavanja početnog kapitala. Radionica postaje »pravo malo kapitalističko poduzeće« (str. 198). Proces proizvodnje nije se sav odvijao unutar radionice, nego su se pojedini dijelovi procesa rada vršili i van nje.

Pored Pantelle osnivaju i neka vlastela svoje radionice sukna, ali manjeg značenja. U Dubrovniku se proizvodilo u to vrijeme (oko 1440.) 4000 komada sukna, a to je tada bila najveća proizvodnja na Balkanu.

Drugo razdoblje, prema Rolleru, nastupa, kada vlada, kao predstavnik trgovačkog kapitala, indirektno onemogućava raznim odredbama gomilanje industrijskog kapitala u privatnim rukama, iako su i neka vlastela uložila svoj kapital u manufakture. Država preuzima u svoje ruke bojadisaonice sukna i tako nadzire proizvodnju. Kapital iz manufakture bježi u trgovinu. Sukнарство zbog toga propada, pogotovu kad su 1463., pred opasnošću od Turaka, porušene radionice na Pilama. Vlada nije više nikada uspjela da dovede proizvodnju sukna na visinu proizvodnje u prvoj polovici XV. stoljeća.

Roller zaključuje, da se ipak ne može govoriti o doba manufakture u Dubrovniku, jer je ono obuhvatilo samo suknarstvo. Osim toga, manufaktura je umjetno prenesena iz Italije i nije imala sirovinke podloge u samom gradu, nego je zavisila od uvoza.

Rasprava je pisana na temelju novih arhivskih podataka i fragmentarni je prikaz jednog razdoblja u razvoju dubrovačkog suknarstva. Nedostatak je, što autor nije notirao pisce, koji su prije njega pisali o istom predmetu, jer se njihovi podaci nalaze u njegovu izlaganju; to ipak ne isključuje, da autor sam nije do njih došao. K. Vojnović je prvi iznio podatke o državnom preuzimanju mastionica za vunu, kao i o organizaciji državnog nadzora nad proizvodnjom sukna. Ujedno je utvrdio antagonizam državnih i privatnih radionica sukna (»Sudbeni ustroj republike dubrovačke«, Rad JA 108). Podatke o nastojanju vlade, da u kasnijim vremenima podigne proizvodnju sukna, dao je Grga Novak (»Vunena industrija u Dubrovniku do sredine XVI. stoljeća«, Rešetarov Zbornik, 1931). Dosta arhivskih novosti o djelatnosti Petra Pantelle priopćio je već Božić u prije navedenoj raspravi. Zasluga je Rollerova, što je dao detaljan opis radionice na Pilama, obradio proces proizvodnje i radne odnose, upozorio na suprotnosti trgovačkog i industrijskog kapitala i obrazložio uzroke propadanja suknarstva u XV. stoljeću.

U časopisu »Finansije« (organ Ministarstva finansija F. N. R. J., 1950., br. 11-12) izišao je članak M. Irića »Dubrovčanin Benko Kotruljić, prvi pisac — teoretičar dvojnog knjigovodstva« (str. 53—66), u kojem na informativni način dokazuje prioritet ovog Dubrovčanina u postavljanju teorije dvojnog knjigovodstva.

U uvodu su prethodne napomene iz povijesti knjigovodstva. U Italiji je u XII. i XIII. st. knjigovodstvo stalna metoda evidencije; u Dubrovniku se pojavljuju knjige dvojnog knjigovodstva u XV. stoljeću. Pojava knjigovodstva u to vrijeme nužna je posljedica merkantilizma i s njime razvijene trgovine i bankarstva.

Iz te sredine izrastao je Benko Kotruljić, izdanak bogate pučke porodice iz Dubrovnika, doseljene iz Kotora 1535. Godina njegova rođenja nije poznata, a čini se, da je umro 1468. Život je uglavnom proveo u inozemstvu, gdje se školovao, trgovao, bio u diplomatskoj službi i t. d. (Neki podaci iz života, koje Irić ne spominje, nalaze se kod Božića, koji ga naziva Kotruljević.)

Pored dvije izgubljene i beznačajne knjige, Kotruljić je 1458. napisao u Castrum Serpici kod Napulja svoje znamenito djelo: »Della mercatura et del mercante perfetto. Libri Quatro, di M. Benedetto Cotrugli Raugeo...« (»O trgovini i savremenom trgovcu. Četiri knjige od M. Benedikta Kotruljića, Dubrovčanina...«), štampano tek 1573. u Veneciji. Od tog prvog izdanja postoje u svijetu samo četiri primjerka, od kojih je jedan u biblioteci Male Braće u Dubrovniku. God. 1582. izišlo je drugo izdanje, od kojeg se sačuvao samo jedan primjerak (u Lyonu), a 1602. treće izdanje u Brescii.

Knjiga je uglavnom namijenjena trgovcima kao priručnik. Ali u prvom dijelu knjige, gl. XIII., »Način vođenja trgovačkih knjiga«, Kotruljić govori o dvojnog knjigovodstvu, iako to izričito ne spominje. Irić iz analize teksta neosporno dokazuje, da Kotruljić upravo misli na dvojno knjigovodstvo.

Međutim, u međuvremenu, otkad je Kotruljićevo djelo napisano, pa dok je objelodanjeno, izišla je 1494. — dakle 36 godina poslije završetka pisanja rukopisa, a 79 godina prije njegova objelodanjenja — u Veneciji knjiga talijanskog teoretičara.

knjigovodstva fra Luke Paciolia: »Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalitate«, gdje je svestrano i opširno obradio tehniku dvojnog knjigovodstva.

Nastaje pitanje prioriteta? Iako jedan i drugi pisac tretiraju isti predmet, ipak među njima postoji razlika, i po tome se može svakome odrediti njegovo mjesto i vrijednost. Iric ustanovljuje da je Pacioli bez sumnje prvi obradio ne samo osnove knjigovodstva nego i tehniku pojedinih knjiženja, ali Kotruljić je prvi uopće teoretski pisao o knjigovodstvu, evidenciji i najkarakterističnijim osobinama vođenja knjiga. To što je knjiga štampana poslije Pacioliève ne umanjuje joj vrijednost. Iric dapače dopušta mogućnost, s obzirom na nekorektnost Pacioliève naučnog rada, da je Pacioli imao uvid u Kotruljićev rukopis, jer se on prije štampanja prepisivao.

Ovaj članak ne zadire u ekonomsku problematiku Dubrovnika, nego više govori o čovjeku, koji je, kao izraz svog vremena, postao slavan u svijetu, a kod nas je ostao gotovo nepoznat. O Kotruljiću i njegovu djelu u inozemstvu je mnogo više pisano i upravo je ondje dobio priznanje prioriteta od kompetentnih stručnjaka.

U »Istoriskom časopisu«, organu Istoriskog instituta SAN, 1948., god. I, br. 1—2, izašla je rasprava Jorja Tadića »Organizacija dubrovačkog pomorstva u XVI. veku« (str. 54—105).

Na temelju neobjavljene arhivske građe T. daje prilog za izučavanje pomorstva, te »najstarije privredne grane Dubrovnika«, koja je »glavni osnov ekonomskog života starih Dubrovčana«.

Najprije se zadržava na brodogradilištima. Najveće brodogradilište u Republici bilo je u Gružu. Počelo se graditi 1525. i imalo je izuzetan položaj među drugim brodogradilištima radi specijalne zaštite vlade. Vlada se brinula da na njemu uvijek ima posla i primoravala je Dubrovčane da na njemu, a ne vani, grade svoje brodove. Nadzirala je rad na njemu, ali brodograditelji su imali punu slobodu sklapanja ugovora i rada. Manje značajna su brodogradilišta na Lopudu i Šipanu, koja datiraju od prvih početaka dubrovačkog pomorstva. Brodogradilišta lokalnog značenja razasuta su po raznim mjestima na teritoriju Republike.

T. pokušava ustanoviti broj brodograditelja u XVI. st. i procjenjuje, da ih je na gruškome škveru bilo oko 70. Dijelili su se na drvodjelce, kalafate i kovače. Nadnice im nisu bile stalne visine nego su varirale od 4.20—10 dubrovačkih dinara. Većinom su to bili domaći ljudi, a stranci su pozivani da grade ratne brodove. Dubrovački brodograditelji su bili izvrsni stručnjaci, i kao takvi bili su mnogo traženi u inozemstvu. Njihovi brodovi su trajali gotovo 40 godina. Izjednačivali su ih sa brodograditeljima iz Portugala i Engleske. »Reč, argosy«, koja u engleskom jeziku XVI. veka označava veliki brod s bogatim teretom, postala je od reči Ragusa, Aragosa (Dubrovnik)« (str. 62).

Pojedini dijelovi broda bili su građeni od određene vrste drva, koje se dobavljalo iz raznih centara. Iz Hrvatskog Primorja nabavljalo se drvo za jarbole i drvenu opremu, a drvo za tijelo broda sa Monte Gargana. Spominje se nabavka drva i s ušća Drima i Bojane. T. daje neke podatke o cijeni drvene građe i brodske opreme, koja je ponekad dosizala do 213 dukata. Metalne i bakrene predmete Dubrovčani su dijelom sami proizvodili, a dijelom uvozili, kao što su uvozili topove, platno za jedra, kučinu, smolu, katran. Među inventarom broda ne spominju se instrumenti za navigaciju.

Cijena se drvenog materijala za brod u razmaku od pol. XV. — pol. XVI. st. ne mijenja; tek pri kraju stoljeća skače za 100%. U isto vrijeme, cijena broda, kao izraz

njegove cjelokupne vrijednosti, skače u drugoj polovini XVI. st. za 500%. Uzrok tome T. nalazi u poskupljenju uvoznog materijala za brod iz Zap. Evrope, a ne u povećanju nadnica ili poskupljenju drva. U Zap. Evropi pada u to vrijeme vrijednost novca, a to izaziva revoluciju cijena, koja se odražava na cijeni brodova u Dubrovniku.

Ugovoru o gradnji broda s brodograditeljem prethodio je ugovor budućih brodovlasnika između sebe, koji su se sporazumjeli o veličini broda, nosivosti, procentu ulaganja novca u gradnju broda ili, kako se to tada govorilo, o podjeli vrijednosti brodskih karata. T. objašnjava, zašto su brodovi iste duljine imali nejednaku nosivost i različitu cijenu.

Posada na brodovima regrutirala se iz mase slobodnih, poluslobodnih seljaka i kmetova, dok za ove posljednje nije izišla zabrana 1574. Broj članova posade bio je točno određen. T. donosi preglednu tabelu relacije između veličine broda i broja posade. Položaj posade, njena prava i odnos prema vlasniku broda bio je reguliran zakonom, koji se vremenom mijenjao. Kapetan je bio glavna osoba na brodu, a do tog položaja nije dolazio školskom spremom, nego pomorskim iskustvom. Obično su budući kapetani dolazili na brod kao djeca, da praksom steknu potrebnu spremu. Druga važna osoba bio je pisar (škrivan), neka vrsta brodskog notara i kontrolnog organa. Ispočetka je to bio vlastelin, povjerljiva osoba vlade i vlasnika broda, Kasnije je ova služba ukinuta. Članovi posade dobivali su na brodu hranu i plaću. Plaća se nije mijenjala u toku čitavog stoljeća, a kako su cijene robe u drugoj polovini XVI. st. rasle, realna najamnina neprestano je padala u odnosu na nominalnu. Pomorci su se služili, radi pripomoći, svojim pravom »paraspodia«, t. j. da mogu bez plaćanja vozarine prevoziti izvjesnu količinu robe za svoj račun.

T. konstatira, da je kulminacija u broju brodova i njihove tonaže bila u šezdesetim godinama XVI. st., kad se na dubrovačkim brodogradilištima grade brodovi od oko 400 kola nosivosti, a bilo ih je i od 1100 kola. Republika je, prema Tadiću, raspolagala u toku XVI. st. sa 170—200 brodova, s ukupnom tonažom od 25.000 kola, a vrijednost brodova iznosila je neko vrijeme 700.000 dukata. Trgovačka mornarica Dubrovnika bila je stoga u XVI. st. ravna floti Venecije, a svega šest puta manja od holandske flote, tada najjače na svijetu.

T. prelazi zatim na prikaz razvitka plaćanja brodske takse, t. zv. »arboragium«. Ova taksa je bila ukinuta u toku XV. st., a ponovo je uspostavljena 1508. kada je Veliko Vijeće zaključilo, da brodovi od 10 kola nosivosti na više plaćaju srazmjerno odmjerenu taksu. Polovinu takse je primala država, a polovinu upravnici dubrovačke katedrale. Budući da je država upadala u financijske poteškoće, željela ih se osloboditi fiskalnim putem, neprestanim povećanjem taksa. Tako su u nizu godina (1554., 1560.) nicala sve novije odredbe. God. 1591. vlada određuje, da brodovi plaćaju 2% od vozarine svakog putovanja: (Od ovoga, kao i napće od plaćanja brodskih taksa, bili su oslobođeni oni, koji su vozili hranu u grad.) Svota, ubrana u ime ove takse, iznosila je 1593. god. 2400 perpera. T. stavlja u sumnju realnost ove svote u odnosu na utjeranu vozarinu od strane brodovlasnika. Na temelju njegova proračuna zarada brodovlasnika od vozarine iznosila bi svega 65—7% kamata uloženog novca, a ovo očito nije točno. Ova vrsta takse oporezovala je brodovlasnike sa svega 1/2%. God. 1597. ukinuta su sva fiskalna opterećenja, osim arboragiuma i takse na brodogradilišta, a uvedeno jedno novo: od jedne perpere po kolu nosivosti broda.

Ova posljednja odredba oporezovala je brodovlasnike sa 1%. Država je osim toga imala prihod od raznih kazna, kojima su brodovi bili podvrgnuti.

Dubrovački brodovi su živo saobraćali unutar luka Jadranskog i Jonskog mora. To su uglavnom bili manji brodovi na stalnim linijama prema Apuliji, Anconi, Veneciji, manje prema Senju i Rijeci, a više prema lukama Albanije i zap. Grčke. Veći brodovi i najveći volumen brodskog prostora upotrebljavao se za sicilsko-napuljsko područje, čije je središte bila Messina. Tu su se ukrštavali i stjecali dubrovački brodovi sviju mediteranskih i vanmediteranskih linija, od Bugarske, Tracije, Levanta i Sjv. Afrike do Engleske, Flandrije i Francuske. Velikim dijelom su se uklapali u španjolsku pomorsku trgovinu i iz veza sa Španijom vukli veliku dobit.

Prema T-ovu proračunu, u početku XVI. st. vozarina, dobivena iz putovanja izvršenih u toku jedne godine, bila je ravna glavnici uloženog novca u brod. U kasnijim desetljećima vozarina ostaje gotovo nepromijenjena, ali cijene brodu, materijalu i namirnicama rastu, stoga se glavnica amortizira u toku dvije, tri pa čak i četiri godine. Zbog toga se osamdesetih godina XVI. st. kapital manje ulaže u brodove, pa brodogradnja i pomorstvo počinju opadati.

Zaključak je T-ov: budući da su dubrovačko pomorstvo i pomorska trgovina najjači po broju brodova i volumenu brodskog prostora u drugoj pol. XVI. st., a počinju opadati pri kraju toga stoljeća, ne može se govoriti, kao što se do sada držalo, da je otkriće Amerike direktno utjecalo na slabljenje dubrovačkog pomorstva u tom stoljeću. »Otkriće Amerike... nije uticalo, barem ne direktno, na izvesno slabljenje dubrovačkog pomorstva XVI. veka« (str. 95). Šteta što se T. za ove svoje zaključke nije mogao koristiti novijim rezultatima pok. Nikole Mirkovića (čiji rezultati istraživanja su objelodanjeni u inozemstvu 1945., a prikazani u bilješci »Historijskog Zbornika« II, str. 392-394), pa bi svoja izlaganja popunio pomorskim vezama Dubrovnika s Moldavijom, Tatarijom, Indijom i osobito podacima o trgovačkoj borbi Dubrovnika s Portugalom. Dubrovačko pomorstvo u XVI. st. cvate pored ostalog zbog toga, jer Turci, za razliku od prethodne arapske i mamelučke vlade, ne prave smetnje trgovini između Mediterana i Indije, u kojoj su bili osobito angažirani Dubrovčani (mirodiije), tako da pitanje direktnog utjecaja otkrića Amerike na dubrovačko pomorstvo za to vrijeme ne bi došlo u prvi plan iznalaženja uzroka za njegovo slabljenje.

Na kraju rasprave nalaze se pregledne tablice, iz kojih se mogu pratiti plaće posade, cijene živežnih namirnica, brodske takse, vrijednost brodova, te putovanja i vozarine dubrovačkih brodova.

U ovoj se raspravi nalazi i poglavlje o pomorskom osiguranju, ali je ono već bilo objelodanjeno u »Rešetarovu Zborniku« 1931., pa ne donosi prema tome novih podataka.

Među ove priloge ide i prilog R. Šamardžića: »Pomladak dubrovačkih zanatlija i trgovaca u XV. i XVI. veku«, koji je izišao u »Zborniku studentskih stručnih radova«. Beograd 1948., i o kojem je »Historijski Zbornik« II donio bilješku na str. 396.

Josip Lučić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA IV

1951

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKA KNJIGA“ / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIDAK

I Z D A J E
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
Z A G R E B